

Активізація дослідження соматичної проблематики у сфері історіописання як наслідок "антропологічного повороту" та "історіографічної революції"

У статті аналізується специфіка залучення соматичної проблематики до сфери історичної науки, що розглядається як наслідок "антропологічного повороту" та "історіографічної революції". Особлива увага звертається на впливи на цей гносеологічний процес "лінгвістичного повороту", "когнітивної історії" та культурної антропології.

Ключові слова: соматична проблематика, "антропологічний поворот", "історіографічна революція", історична наука.

В статье анализируется специфика интеграции соматической проблематики в сферу исторической науки, которая рассматривается как следствие "антропологического поворота" и "историографической революции". Особенное внимание уделяется влиянием на этот гносеологический процесс "лингвистического поворота", "когнитивной истории" и культурной антропологии.

Ключевые слова: соматическая проблематика, "антропологический поворот", "историографическая революция", историческая наука.

The peculiarities of including somatical problems to the historical science that interpreted as consequence of "anthropological turn" and "historiography revolution" are analyzed in this article. The specific attention are given to the influence to this gnoseological process of "linguistic turn" and cultural anthropology.

Key words: somatical problems, "anthropological turn", historiography revolution", "linguistic turn", historical science.

На фоні стрімких змін у гуманітарному знанні, пов'язаних з розвитком мережевого суспільства та процесів глобалізації, у сфері історіографії здійснюються активні пошуки оптимального синтезу методологічного досвіду, який би відкидав рівною мірою і сцієнтизм з його вірою в об'єктивність, і скептично-релятивістську налаштованість авторів-постмодерністів. Пошуки ці актуалізують евристичний потенціал культурологічного підходу в історії, що йому притаманний певний "методологічний еkleктизм", запозичений із галузі історичної антропології [1, с. 5–6]. Як писав польський дослідник В.Вжосек, "історіографія є одним з найбільш систематичних свідчень долі культури. При цьому вона є записом людського – імпульсного, рефлексійного – метафори-

зування світу. Одночасно вона є його антропоморфізуванням і гуманізуванням... Це дозволяє підігнати світ до людського виміру або, інакше кажучи, конструювати його згідно з людськими уподобаннями" [1, с. 8].

Метою статті є історичний аналіз теоретико-методологічної специфіки дослідження соматичної проблематики в галузі історичної науки, котре розглядається як один із важливих наслідків "антропологічного повороту" й "історіографічної революції" в означеній галузі.

Задекларована проблема частково розглядалася в публікаціях Е.Доманської, А.Соколова, Ф.Саразіна, Б.Могилиницького, М.Крома, Л.Реліной, Я.Потапенка, проте комплексного її аналізу досі немає в сучасній історіографії.

Наслідком гострих дискусій в історичній науці стала зміна теоретико-методологічних орієнтирів у середині 1980-х рр., яка отримала назву "антропологічного повороту". Акцент у дослідженнях зміщувався від пріоритетного вивчення суспільно-політичних феноменів і соціальних структур до осмислення ролі й місця живої ("маленької") людини в історії. З метою виявлення глибинних мотивів поведінки індивідів-учасників цивілізаційного процесу, їхніх ментальних установок, "картин світу" й аксіологічних орієнтирів фахові історики все частіше почали використовувати кращі напрацювання культурної антропології. Політична історія поступалася місцем історії культури та "новій культурній історії".

В цьому контексті варто зазначити, що сучасна гуманітаристика, за словами авторитетного історика ідей Е.Доманської, є "лівацькою і може розглядатися як наукове знаряддя, що підтримує ідеології фемінізму, постколоніалізму або рухів меншин, готуючи та переробляючи свідомість під очікувані соціально-політичні зміни" [12, с. 244]. Схожу думку знаходимо й у вітчизняного дослідника В.Склокіна, для якого нова гуманітаристика – це, насамперед, критичний дискурс, спрямований супроти "тео-, телео-, антропо-, европо-, фало- і логоцентризму" традиційної гуманітаристики (як і проти виявів несправедливості в наявній політичній і соціальній реальності) [12, с. 244].

Слід обов'язково вказати і на вплив постмодерністських гносеологічних стратегій, зокрема деконструкції та "лінгвістичного повороту", котрі водночас стали серйозним викликом для історичної науки (її претензій на об'єктивність) і стимулом для подальших якісних епістемологічних трансформацій. "Лінгвістичний поворот" викликав до життя трансформацію структуралістських моделей і практик "логоцентризму" західної гуманітаристики, появу нових трансдисциплінарних моделей і стратегій осмислення минулого в гендерних, посттоталітарних, постколоніальних, феміністичних студіях, уможливив появу дискурс-

аналізу, історії концептів, історії метафор, опосередковано долучився до "візуального повороту" в соціогуманітаристиці. Історія тіла як комплексний інтердисциплінарний напрямок в сучасній історіографії під впливом лінгвістично-зорієнтованої історіософії набула нових контекстів, вимірів, методологічних прийомів і способів репрезентації [11, с. 226].

Об'єктами наукового інтересу фахових істориків усе частіш від кінця 1980-х рр. ставали "мова" та "метафори" тіла; тілесні репрезентації та способи репрезентативної візуалізації тіла як фрагменти політично зорієнтованих маніпулятивно-пропагандистських дискурсів; зображення тіла в мистецтві як історичні джерела й ідеологічні "маркери"; те, яке місце відводилося тілу і його функціям у релігійно-етичних, світоглядно-філософських, нормативно-правових, політичних, педагогічних, пенітенціарних системах; стратегії гендерного розділення й конструювання тілесних практик; повсякденні явища, пов'язані з аспектами соматичного буття – їжа, одяг, хвороби, способи лікування або поховання, гігієнічні та косметичні процедури; співвіднесеність тілесного досвіду буття з міфо-поетичними традиціями, ритуально-культурою сферою, обрядами "переходового" (лімінального) циклу [11, с. 228].

В гуманітарних науках на поч. XXI ст. виразно помітна тенденція до зміщення акцентів із проблематики соціально-політичної й ідейно-теоретичної на чітко артикульовані аспекти природно-тілесного буття індивіда, конкретно-прикладні варіанти і стратегії індивідуальної самореалізації. Поява нових концепцій тлумачення тілесності в умовах інформаційної перевантаженості сучасного світу ускладнює адекватну й науково прийнятну концептуалізацію тіла людини, яка б органічно виглядала в руслі постнекласичної парадигми розвитку науки. Доречно пригадати думку Н.Епштейна про те, що сьогодні "історіософія повинна рішуче потіснити фактографію. Пошук нових фактів треба постійно продовжувати, але на першому плані мусить бути їх осмислення" [14]. Жодну історіософську схему не можна побудувати, не розібравшись з ключовими концептами й категоріями, серед яких одне з провідних місць, безперечно, належить тілесності.

Органічним поєднанням проникливої аналітики тілесності та повсякденних аспектів людського буття стала монографія Ж.Ле Гоффа та Н.Трюона "Історія тіла в середні віки" (2003 р.), автори якої намагаються простежити, яким чином тіло стало однією з найбільш змістовних метафор, що описували державний устрій та політичні структури в добу середньовіччя. До висновку, що "тіло несе в собі нашу історію", французькі історики прийшли в результаті ґрунтовного аналізу впливу тілесних аспектів на структури повсякденності у

середньовічній Європі (де тіло займало центральне місце і в уявному світі, і в реальному житті людей) [4, с. 27, 31, 174].

В результаті "антропологічного повороту" ключові категорії та феномени культурної антропології, такі як архаїчні спільноти, звичаї та обряди, традиційне мистецтво, повсякденність, фізична (тілесна) природа людини, навколишнє середовище, – міцно утвердилося в інтелектуальному просторі історичної науки, відкривши невичерпний діапазон нових евристичних можливостей. В цьому контексті варто згадати ідеї видатного російського вченого М.Бахтіна, який, по суті, першим почав досліджувати з історико-культурологічної (і меншою мірою літературознавчої) точок зору феномен "карнавальної культури". М.Бахтін встановив: саме в образах та символіці гротескного народного сміху під час "карнавалів", коли послаблювався тиск щоденних усталених офіційних ієрархій, моралі та жорстких субординацій, назовні проривалася завжди упокорювана справжня "низова" культура простих людей. У символах цієї "сміхової" культури були закодовані доволі глибокі філософсько-світоглядні уявлення про космос, потоп, смерть і народження як взаємоопосередковані явища – уявлення, що походять з первісних часів [10, с. 198–199].

Важливим науковим наслідком "антропологічного повороту" стала також поява історичної антропології як окремого напрямку історіографічних студій. Один із теоретиків цього напрямку – М.Кром – стверджував, що нова дисципліна постала до життя в результаті зміни пріоритетів у історіописанні, коли на початку 1970-х рр. вчені активно заговорили про невідповідність класичної соціально-економічної "історії структур" викликам часу, котрий стрімко змінювався. Натомість все частіше мова заходила про "повернення подій" до історичного наративу [3]. За своєю сутністю історична антропологія є історією змін людського сприйняття, осмисленням того, в який спосіб людина породжує "тексти культури" і як ці тексти трансформують людину на рівні соціальному.

Надзвичайно тісною є співпраця історичної антропології та історії повсякденності. Авторитетний вітчизняний фахівець у галузі останньої О.Удод центральним предметом дослідження історії повсякденності вважає процес "олюднення побуту", психологізм щоденного життя, відображення історичних явищ і подій у свідомості пересічних людей (на противагу масштабним політико-соціологізаторським підходам, зацикленим на ідеї збагнути загальні закономірності й причини "великих подій"). Подібну ідею, на нашу думку, доречно залучити і до характеристики проблемного поля історії тіла, як і тезу щодо необхідності залучення методів психоаналізу та психоісторії, аби зрозуміти мотиви поведінки людей [14].

Тілесність (соматичність) в історії з точки зору конструктивістської парадигми також є "текстом культури", хоча й досить своєрідним. Від середини 1970-х рр. бере початок процес "дискурсивізації" тілесності: пояснення її крізь призму сконструйованості дискурсами політичних ідеологем, владних впливів чи повсякденних практик. В культурній (соціальної) антропології цього періоду тіло розглядається як об'єкт символізації й місце перетину різноспрямованих соціальних зв'язків. Приблизно тоді ж (у 1970-х рр.) виникає тенденція виявлення й опису в різних контекстах нерозривного зв'язку тіла і тексту у просторі семіотики й "нової" літературної критики.

"Класична" культурна антропологія у 1980-х рр. зазнала серйозної критики з боку представників фемінізму, постколоніальних студій та постструктуралізму як різновид "колоніального дискурсу" і "прислужниця колоніальних проєктів", що ігнорує культурну фрагментарність і множинність ідентичностей, "каталогізує" й "інвентаризує" народи колоніальних (чи постколоніальних) країн в інтересах західного неоімперіалізму [2, с. 25]. У 1990-х рр. значна частина антропологів, під впливом ідей А.Грамші та М.Фуко, переорієнтувалася в напрямку рецепції культури як "соціальної власності", переставши вважати, що культура у "природний спосіб" фіксується на певній локальній території (піддали критиці прирівнювання культури до території). Антропологи активно розпочали розробляти й вивчати поняття ідентичності, відносин влади, соціальної та медійної комунікації, які "взаємонакладаються", а також взаємообернені впливи культури й політики. Те, що культурна антропологія, за образом висловом В.Морера, все ще живе у світі соціології (а культура розглядається як невід'ємний елемент апарату влади), накладає суттєвий відбиток на специфіку осмислення в її межах психосоматичних аспектів людського буття.

Окремі автори пропонують виділяти ще й "фізичну антропологію" (або "матеріальну й біологічну антропологію", за А.Бюрг'ером) як окремого поля історичних досліджень, яке постійно розширює свій когнітивний потенціал і теоретико-методологічний інструментарій шляхом перманентної інтенсифікації міждисциплінарної взаємодії з гуманітарними (психологія, етнологія) та природничими (біологія, медицина) науками [4]. "Історія тіла" опиняється у безпосередній близькості до вищезначеної дисципліни, акцентуючи дослідницьку увагу на тому, як люди сприймали і як використовували власне тіло.

Не буде перебільшенням стверджувати, що важливим чинником актуалізації осмислення соматичних аспектів людського буття крізь призму соціогуманітаристики стала т.зв. "історіографічна революція" яку американський дослідник Т.Хеймроу кваліфікує як "раптовий ривок багатьох істориків у соціальні науки" [9]. Сутністю цієї "революції"

він вважає те, що "історики все більше звертаються від традиційної нарративної форми, котра описує політичні, дипломатичні, військові, економічні, конституційні й культурні події та процеси, до проблем, які в минулому були заповідниками соціальних вчень. Вони почали розвивати субспеціальності й субдисципліни, котрі, можливо, краще за все позначити як історична статистика, історична демографія, історична соціологія, історична антропологія та історична психологія або психоісторія" [9].

Російський вчений Д.Лук'янов проводить чіткі й цілком очевидні паралелі-взаємозв'язки між "історіографічною" та "когнітивною" революціями в сучасному історичному пізнанні, опираючись на монографії Л.Максимова [7] та О.Медушевської [8]. Автор зазначає, що "немає й не може бути жодної іншої історії, окрім історії людського мислення (когнітивної історії), осягнення якого і його досвід протягом всього періоду існування людства є найголовнішою проблемою науки" [6]. В цілому когнітивізм – це редукціоністський методологічний принцип, згідно з яким свідомість (дух, психіку) в усіх її проявах можна звести до знання (пізнання). В гуманітарних дослідженнях когнітивізм виявляється у використанні епістемологічних концептів для постановки й вирішення ціннісних проблем (етичних, естетичних, прагматичних). Когнітивізм від 1990-х рр. займає доволі впливові позиції у західній гуманітарно-філософській думці, претендує на статус парадигмального гносеологічно засновку що має глибоке світоглядне підґрунтя.

Посилення інтересу до тематики розгляду когнітивних підстав історичного пізнання на початку XXI ст., на нашу думку, не послабить, а навпаки, активізує зацікавлення соматичними підставами людського буття, оскільки величезної популярності набувають нині концепції щодо "тілесної природи свідомості" (Д.Кампер, Є.Князєва, Ф.Варела, У.Матурана та ін.). Тенденція ця започаткована була ще в 1950-х рр. французьким мислителем М.Мерло-Понті, котрий доводив: людське мислення тотально детерміноване й наперед визначене специфікою тілесного буття; когнітивні функції свідомості тісно взаємопов'язані з "укоріненістю" індивіда у його фізичному тілі.

Вищеозначені епістемологічні метаморфози відбуваються в добу "повернення риторики" як важливої форми людського запиту, за словами видатного американського вченого Р.Ленема, котрий ретельно проаналізував ще в роботі 1993 р., як електронний текст трансформує структуру сучасної комунікації. Р.Ленем стверджував, що інтерактивний і динамічний цифровий текст ставить під сумнів традиційну концепцію друкованого тексту (усталеного й "авторитарного"), а оскільки саме друкована книга вважається наріжним каменем культури

Заходу, "електронне слово підштовхує до глобальної переоцінки того, що таке гуманітарні науки і як їх потрібно викладати" [5, с. 4].

Потрактуючи риторику (мистецтво переконання, надзвичайно поціноване в античній культурі) як здатність транслювати інформацію у такий спосіб, щоб інші учасники комунікації могли "поглянути на речі з нашої точки зору", професор із Чикаго особливо наголошував на наступній обставині: в сучасній постмодерній і постіндустріальній "економіці знання" плинний електронний текст створює не лише новий простір знання, але й новий простір освіти [5, с. 17]. "Електронна друкарня" контрольована одночасно і автором, і читачем – "електронні читачі можуть робити все те, що їм приписується, чи зробити вибір не робити нічого" [5, с. 24, 26]. Подібна модель пізнання має потужний вплив на специфіку конструювання "політики пам'яті", отже, і на історичну науку в цілому, котра все більше фрагментаризується, дискурсивізується і переорієнтовується на "історію ідей" та "історію метафор".

В інтелектуальному просторі сучасного вченого-гуманітарія важливе місце посідають роздуми щодо співвіднесення історичної нарації з "реальною" дійсністю минулого. Чи має історик доступ до минулої дійсності і чи можлива у принципі об'єктивність та безсторонність у "конструюванні історичної нарації"? – саме в такий спосіб відомий польський вчений Є.Топольський формулює ключове питання сучасної пост-постмодерної історіографії [13, с. 10]. "Історія тіла", яку окремі автори вважають самостійним напрямком історичної науки (А.Соколов, Р.Портер), а інші – лише однією з течій в загальному руслі "мікроісторії" (історії повсякденності), дає широкі можливості для органічного синтезу "високої теорії" з емпірикою та фактажем, котрі завжди лишатимуться "повітрям вченого".

Таким чином, можемо підсумувати, що "антропологічний поворот" та "історіографічна революція" в історичній науці другої половини ХХ ст. суттєво стимулювали вивчення тілесних підстав буття людини; а стрімке розтирання "когнітивного репертуару" сучасної історіографії зробить нагальну потребу в переосмисленні тіла як соціокультурного, онтологічного та епістемологічного (а не суто біологічного) феномену ще більш очевидною для інтелектуалів-гуманітаріїв у ситуації масштабної зміни гносеологічних парадигм.

Перспективним напрямком соматичної аналітики вважаємо вивчення людської тілесності з використанням інноваційного потенціалу "когнітивно-інформаційної моделі" в руслі системного та синергетичного підходів.

Література

1. Вжосек В. Історія – Культура – Метафора. Постановня неklasичної історіографії. Про історичне мислення / В. Вжосек. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 296 с.
2. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора. – К. : Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2003. – 503 с.
3. Кром М. Историческая антропология [Електронний ресурс] / М. Кром. – Режим доступу: <http://www.countries.ru/library/antropology/krom/uvod.htm>. – Назва з екрана.
4. Ле Гофф Ж. История тела в средние века / Ж. Ле Гофф, Н. Трюон. – М. : Текст, 2008. – 189 с.
5. Ленем Р. Електронне слово: демократія, технологія та мистецтво / Р. Ленем. – К. : Ніка-Центр, 2005. – 376 с.
6. Лукьянов Д. В. "Когнитивная революция" в современном историческом познании [Електронний ресурс] / Д. В. Лукьянов. – Режим доступу: <http://rodnaya-istoriya.ru/index.php>. – Назва з екрана.
7. Максимов Л. В. Когнитивизм как парадигма гуманитарно-философской мысли / Л. В. Максимов. – М. : РОССПЭН, 2003. – 160 с.
8. Медушевская О. М. Теория и методология когнитивной истории / О. М. Медушевская. – М. : Изд-во РГГУ, 2008. – 368 с.
9. Могильницкий Б. Г. История на переломе. Некоторые тенденции развития современной исторической мысли [Електронний ресурс] / Б. Г. Могильницкий. – Режим доступу: http://www.history.vuzlib.net/book_0004_page_5.html. – Назва з екрана.
10. Постигание истории: онтологический и гносеологический подходы / под ред. В. Н. Сидорцова, О. А. Яновского, Я. С. Яскевич. – Минск, 2002.
11. Потапенко Я. О. Актуалізація соматичної проблематики як наслідок "лінгвістичного повороту" в історичній науці / Я. О. Потапенко // Збірник наукових праць. Серія "Історія та географія". – Харків : Колегіум, 2012. – Вип. 44. – С. 224–229.
12. Склокін В. Деколонізація східноєвропейської гуманітаристики: міркування про дослідження Еви Доманської / В. Склокін // Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле. – К. : Ніка-Центр, 2012. – С. 238–252.
13. Топольський Є. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації / Є. Топольський. – К. : К.І.С., 2012. – 400 с.
14. Удод О. Історія повсякденності як методологічна проблема. За людинознавчу історію України (про актуальність історії повсякденності) [Електронний ресурс] / О. Удод. – Режим доступу: <http://www.novadoba.org.ua/history/data/development/udod.html>. – Назва з екрана.